

GRUP DE RECERCA ETNOBOTÀNIC

>> *L'equip d'etnobotànica fent treball de camp.*

Una denominació recent per a una ciència antiga

Algunes consideracions sobre l'etnobotànica i la seva situació a Catalunya

L'etnobotànica és una disciplina que té molts anys d'existència, que es basa en dades que es perden en els temps més remots, però que té una denominació recent. Encara que els estudis que avui duen aquest nom ja havien estat practicats i anomenats —entre altres maneres— botànica aplicada, etnografia botànica o botànica aborígen, no fou fins a finals de 1895 que el botànic nord-americà John W. Harshberger encunyà aquest terme, que va fer fortuna, en una conferència que fou publicada l'any següent (Harshberger, 1896).

JOAN VALLÈS, UGO D'AMBROSIO,
AIRY GRAS, MONTSE PARADA,
GINESTA SERRASOLSES I TERESA GARNATJE > TEXT

Matèria de nom no gaire més que centenari, doncs, però d'arrels molt més fondes, llunyanes, tal com ens fa veure la definició que en féu la persona que li donà nom: «Parcel·la del saber científic que s'ocupa de descriure la posició cultural de les tribus que utilitzen plantes, estudiar la distribució de les plantes útils d'una tribu en el passat, determinar els camins seguits per aquestes plantes per rutes comercials i formular nous mitjans, models i materials aplicables a l'activitat productiva actual». El mot «passat» ens evoca aquestes arrels. I també ho fa el mot «tribu», que fa joc amb l'antiga denominació que al·ludeix als aborígens. Tot

això ens fa pensar en pobles primitius —o primers, si volem evitar l'etnocentrisme— i, en efecte, els primers etnobotànics van mantenir la idea que la seva ciència només es podia aplicar a pobles no industrialitzats i que, en definitiva, el primer món en quedava al marge si no era per menar-ne els estudis. Aquesta visió es va anar esvaint amb el temps i avui en dia és inexistent al si de la comunitat científica que hi treballa. Richard E. Schultes —un dels fundadors de l'etnobotànica moderna— va ser, probablement, el darrer a mantenir-la fins al final dels seus dies tot afirmant que l'etnobotànica s'ocupava de «l'ús de plantes en societats primitives, per oposició al terme botànica econòmica, que s'usa normalment per

Els primers etnobotànics van mantenir la idea que la seva ciència només es podia aplicar a pobles no industrialitzats

GRUP DE RECERCA ETNOBIOFIC

indicar l'estudi de les plantes usades en societats agroindustrials avançades» (Schultes & Reis, 1995). En qualsevol cas, l'altre aspecte interessant de la definició prístina és l'aplicació del saber popular i ancestral a la producció actual —i encara hi podríem afegir futura— de matèries d'interès per al desenvolupament de les nostres societats.

Una disciplina de frontera

Un altre dels capparets de l'etnobotànica actual, el francès Roland Portères, que ja no limitava l'etnobotànica als grups humans considerats primitius, afirmava que aquesta matèria «consisteix en nocions sobre les plantes en general, idees sobre plantes particulars, usos culturals i noms vernacles dels vegetals, models de comportament associat, etc.» (Portères, 1970). Aquest autor, en la mateixa obra, remarca la importància del caràcter pluridisciplinari de l'etnobotànica —de fet ja suggerit pel seu nom compost— tot i que «no és infeudada ni a la botànica ni a l'etnologia, sinó que representa una interpretació nova de l'una i l'altra, en

el sentit que n'explica l'una per l'altra, tot guardant la seva unitat, la seva autonomia i la seva originalitat, per restar creativa». L'etnobotànica, doncs, no s'ocupa pas de les plantes i de les societats humanes en si mateixes, aïlladament, sinó de la interfície o la conjunció d'ambdues realitats. Això va fer que Jacques Barrau, deixeble de Portères, afirmés que es tractava d'una disciplina situada «a la cruïlla entre les ciències naturals i les ciències humanes» (Barrau, 1971).

L'etnobotànica mexicana d'origen català Montserrat Gispert —de qui l'actual escola catalana d'aquesta matèria ha après molt— manté una posició similar a la dels investigadors francesos mencionats —la qual cosa no és estranya, car va rebre formació de Barrau— i afirma que l'etnobotànica és una «disciplina de frontera», ja que usa conceptes i mètodes de les ciències naturals i de les humanes i socials (Gispert *et al.*, 2010). En aquest treball podem llegir que «l'etnobotànica rescata i actualitza la història de les plantes en les societats a través del temps i l'espai», i els seus autors

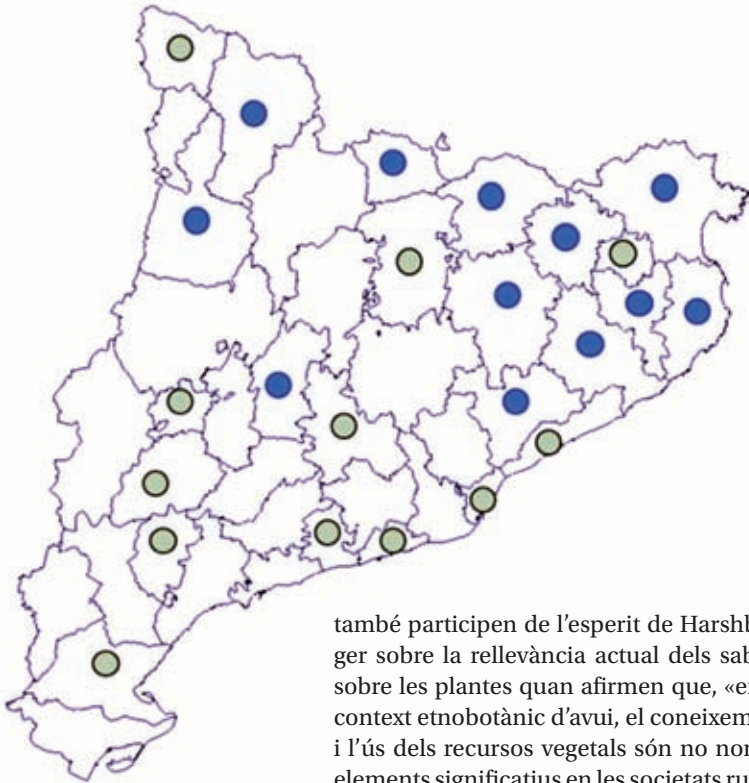
>> *L'equip d'etnobotànica durant una entrevista sobre ratafia i licors d'herbes, amb tres dels coautors de l'article.*

>> *Sàlvia (Salvia officinalis).*

DUHAMEL DU MONCEAU, TRAITÉ DES ARBRES ET ARBUSTES (1812)

Catalunya ha tingut presència en la investigació etnobotànica des dels temps de Pius Font i Quer

>> **Figura 1.**
Mapa comarcal de Catalunya amb indicació d'algunes àrees estudiades des del punt de vista etnobotànic (els punts blaus indiquen estudis extensos i aprofundits, i els verds, d'altres de puntuals). Hom pot demanar als autors d'aquest treball les referències bibliogràfiques de cada estudi.

>> **Valeriana**
 (Valeriana officinalis).

DUHAMEL DU MONCEAU, TRAITÉ DES ARBRES ET ARBUSTES (1812)

també participen de l'esperit de Harshberger sobre la rellevància actual dels sabers sobre les plantes quan afirmen que, «en el context etnobotànic d'avui, el coneixement i l'ús dels recursos vegetals són no només elements significatius en les societats rurals tradicionals i en les cultures urbanes, sinó que són factors determinants de desenvolupament cultural, econòmic i social».

Les arrels catalanes de l'etnobotànica

Essent una matèria pluridisciplinària, l'etnobotànica té la complexitat metodològica d'haver d'unir dos mons, i fins i tot ha sofert alguna incomprensió per part de científics d'un o l'altre camp que no han vist clar el vessant que no era el seu. Tot amb tot, a Catalunya ha tingut presència en la investigació des dels temps de Pius Font i Quer, organitzador de la recerca en botànica en tots els àmbits i pioner en la disciplina que ens ocupa (Camarasa, 1984), el cinquantenari de la mort del qual es commemorà el 2014. Des dels seus inicis, Font s'interessà pels noms i els usos populars de les plantes i acabà compilant allò que en sabia, referit a tot el territori ibèric, en un dels seus llibres més coneguts, *Plantas*

medicinales. El Dioscórides renovado (Font, 1961). Ja ben aviat havia escrit: «Durant les meves excursions acostumo a recollir datos [sic] sobre noms i usos populars dels vegetals. No crec que siga bo menysprear aquets coneixements del poble, sinó tot lo [sic] contrari, estimo com de vera utilitat científica la recopilació dels mateixos» (Font, 1916). Com a mostra de la continuïtat d'aquesta recerca, Bolòs (1969) afirma que «els estudis botànics de caire humanístic tenen una tradició força considerable als Països Catalans i han estat continuats amb intensitat en els darrers temps».

Aquesta tradició no s'ha pas estroncat, i des de fa uns 25 anys es manté una línia de recerca en etnobotànica al Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona i l'Institut Botànic de Barcelona (IBB-CSIC-ICUB), i altres grups o persones treballen també en el tema. Entre la tesi doctoral pionera, sobre la Cerdanya (Muntané, 1991), fins al darrer treball de màster fet fins ara, sobre el Gironès occidental (Serrasolses, 2014), s'han recollit més de 60.000 reports de noms i usos populars de més de 1.100 tàxons de plantes a partir d'entrevistes fetes a més d'un miler d'informants. Hom pot trobar informació sobre mètodes i zones investigades en un treball de revisió de fa uns anys (Vallès *et al.*, 2007).

>> **L'equip d'etnobotànica durant una de les més de 1.500 entrevistes que ha fet per tot el país.**

GRUP DE RECERCA ETNIBOTÀNIC

Les dades mostren una tradició sòlida en el coneixement i la gestió dels vegetals per part de la nostra societat

>> *L'equip d'etnobotànica treballant en la transcripció d'entrevistes i l'entrada d'informació a la base de dades.*

Un coneixement en perill de perdre's

A la Taula 1, que publiquem en aquestes mateixes pàgines, presentem algunes dades de diferents territoris estudiats, i a la Figura 1 indiquem algunes àrees prospectades. Fins ara certes zones del país, com ara els Pirineus i altres àrees de muntanya i diverses comarques litorals i prelitorals, han estat força prospectades. No ens podem estendre gaire a comentar detalls, però direm breument alguns dels trets que la taula mostra. D'una banda, tant la xifra d'informants que han aportat dades com les de plantes conegudes i amb noms i usos són força elevades. A més, el percentatge de plantes anomenades i usades respecte del total que se'n pot trobar als diferents territoris és també prou alt: sovint ateny o supera la quarta part. D'altra banda, però, la proporció de plantes l'ús de les quals roman vigent avui en dia és en general baix: amb prou feines arriba a la meitat en molts casos. En definitiva, les dades mostren una tradició sòlida en el coneixement i la gestió dels vegetals per part de la nostra societat i, alhora, traspuen l'erosió soferta per aquest saber popular —allò que els antropòlegs anomenen aculturació i des-culturació— en les darreres generacions, per la qual cosa hi ha una certa urgència a

TERRITORI	I	TOTAL	PM	PA	AU	N	IE	IUC
Alta Vall del Ter	60	312	220	100	71	454	16,1	68,6
Alt Empordà	178	523	334	248	228	1.015	25,9	44,5
Arbeca	15	147	70	86	41	195	-	-
Cassà de la Selva	7	53	38	49	19	56	-	-
Cerdanya	155	290	234	68	62	480	15	30,4
Gallecs	28	272	101	82	113	369	-	94,8
Gironès occidental	57	209	137	213	124	566	22,3	93,2
Guileries	28	226	158	56	24	335	20	87
Garrotxa	55	186	186	-	-	352	-	-
Gavarres	19	187	105	48	30	232	-	-
Martorelles, Santa Maria de Martorelles i Sant Fost de Campsentelles	21	210	78	98	86	-	7,1	37,1
Montseny	180	584	351	280	236	1.027	23,2	43,4
Pallars	264	529	410	214	133	1.004	29,1	49,2
Segarra	29	142	92	40	10	201	-	52,6
Ulldemolins	9	145	62	55	60	-	-	-
Vall del Tenès	31	212	153	25	18	255	-	70,8

inventariar-lo abans no es deteriori més o es perdi. La Figura 1 mostra que, a grans trets, la meitat nord de Catalunya ha estat més prospectada que la meitat sud i que resten per explorar zones rellevants del país, com per exemple —i malgrat que s'hi hagin pogut fer treballs puntuals— algunes àrees de la Catalunya central, les zones àrides interiors i les terres de l'Ebre.

Un cop estudiades aquestes zones que actualment constitueixen buits d'informació etnobotànica al nostre país, es podran dur a terme anàlisis comparatives que donaran una idea més clara d'aquest tresor de natura i cultura que és el saber popular sobre la biodiversitat vegetal. Per bé que, essent una societat industrialitzada, aquest coneixement s'ha debilitat a casa nostra respecte d'un passat prou proper, pensem que, afortunadament, hem estat —i som— a temps de salvaguardar-lo per poder-lo analitzar i, el que és encara més important, per llegar a les generacions futures allò que els nostres antecessors han mantingut i han tingut la gentilesa de voler-nos contar i traspassar.

Joan Vallès, Laboratori de Botànica.
Unitat Associada CSIC, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona.

Ugo D'Ambrosio, Laboratori de Botànica i Institut Botànic de Barcelona (IBB-CSIC-ICUB).

Airy Gras, Laboratori de Botànica i Institut Botànic de Barcelona.

Montse Parada, Laboratori de Botànica.

Ginesta Serrasolses, Laboratori de Botànica

Teresa Garnatje, Institut Botànic de Barcelona.

>> *Taula 1.*

Dades sobre alguns territoris de Catalunya que han estat objecte d'estudis etnobotànics. I: nombre d'informants. Total: nombre total de tàxons amb noms i usos populars. PM: nombre de tàxons amb usos populars medicinals. PA: nombre de tàxons amb usos populars alimentaris. AU: nombre de tàxons amb usos populars d'altres menes (tots llevats els dos mencionats abans). N: nombre de noms populars. IE: índex d'etnobotanicitat (percentatge de plantes amb noms i usos respecte del nombre total de tàxons de la flora del territori; Portères, 1970). IUC: índex d'ús respecte del coneixement (percentatge de tàxons l'ús dels quals continua vigent respecte del total de tàxons reportats; Muntané, 1991). Hom pot demanar als autors d'aquest treball més detalls sobre els diferents estudis bibliogràfics de cadascun.

Bibliografia

Les referències bibliogràfiques citades en aquest treball es poden trobar a la versió digital, www.revistadegirona.cat/rdg/ciber-portada.seam

Encara som a temps de salvaguardar aquest tresor cultural que és el saber popular sobre la biodiversitat vegetal